

ЛИК ИКОНОПИСЦА

а) Канони и узори на које се угледају православни живописци

Светоотачки је став да *најбољи сликар* није онај који успешно уме да меша боје и са њима слика лепе пределе, него онај који на слици верно изображава ликове, који изгледају као да су живи,¹ односно православни живописац верно преноси конкретан истински образ и у њему открива једну другу стварност, тј. духовну и пророчку стварност.² У православној иконографији је, дакле, садржај од превасходног значаја и он је критеријум форме. То је због тога што *икона* постојање Бога доказује љубављу, а не доказима.³ Међутим, требало би знати да Православна Црква никада није дозвољавала цртање или сликање *светих икона* према сликаревој машти или према живом моделу.⁴ То би, наиме, значило свесно и потпуно раскидање са прототипом,⁵ као што је то учињено на Западу где се не поштују иконографски канони, а последица тога је постојање изобиља индивидуалистичке произвољности, као и уметничке анархије која је уронила у дубоку секуларизацију и антропоцентричну уметност.

Православни „иконописци све знају о 'техникама', чак и најмодернијим, али од њих никада не праве предуслов своје уметности. Њихова уметност је сасвим неосетљива за материјалну стварност какву предочава уобичајена оптика, она намеће гледаоцу своје сопствене принципе, подучава га правом, истинитом виђењу. То је читава једна духовна наука, једна огромна култура која чини да осетимо, готово опипамо, 'пламен ствари'”.⁶ Павле Флоренски, ослањајући се на одлуке Седмог Васељенског сабора, вели да живописцу припада само техничка страна посла а сама установа, тј. уређење, композиција чак и више, цела уметничка форма очигледно зависи и од светих Отаца.⁷ Значи, *света икона* настаје из најтешње сарадње живописца са Духом Светим.

¹ Ср. Григорије Богослов, Ἐπιτομὴ ἱστορικῆ, περὶ εἰκονομασίᾳ 17, ВЕПЕС 62, 124.

² Ср. Леонид Успенски, Теологија иконе, стр. 59.

³ Павле Евдокимов, Уметност иконе, стр. 16.

⁴ Ср. Mansi 13, 256CD.

⁵ Леонид Успенски, Теологија иконе, стр. 117.

⁶ Павле Евдокимов, Уметност иконе, стр. 148.

⁷ Павле Флоренски, Иконостас, стр. 43.

Православна хришћанска иконографија се ослања на Предање Цркве уз поштовање одређених правила (канона),⁸ од којих су најпознатија 73., 82. и 100. правило Трулског Сабора (692. године).

Од превасходне важности је да ликови Светих на *иконама* узводе ка своме *узору* (*оригиналу, прототипу*). Патријарх Никифор⁹ сведочи да је предање сачувало од заборава да иконописци живопису Исуса Христа у различитом узрасту, различитом окружењу или стању (= спољашњем изгледу). Овде је од посебне важности истаћи чињеницу по којој иако у живописању *лика* Христовог постоје иконографске „разлике“, у зависности од порекла живописца, ипак је ту на првом месту битан садржај, а нису битне иконописачке сликарске слободе, то јест спољашњи изглед самог изображеног *лика*, јер и поред спољашњих разлика, све *иконе* сведоче о истој Личности, о истом догађају, о истој Истини и истој јеванђелској поруци.¹⁰

Међутим, православној иконографији је страно произвољно уметничко стварање, стварање које не признаје црквене (иконаграфске) каноне, јер црквени живописац не изражава нешто неодређено и магловито, него изражава Самооткривену Истину. Канон је значајан због тога што је он неодвојив од догмата и њихове примене у животу Православне Цркве. Реч је саборном исповедању православне вере и црквеном служењу иконописаца. Заиста је исправна примедба о. Јована Мајендорфа кад каже да Црква има много језика, али са нагласком да је сваки од њих црквени утолико што одговара другим истинским изразима хришћанске вере.¹¹

Свети Григорије Богослов сматра да живописац верним иконичним изображавањима много помаже иконопоштоваоцима¹² да прихвате часне *иконе* Исуса Христа уколико су насликане историјски тачно, сагласно јеванђелској повести.¹³ Према томе, верно приказивање историјских *ликова* и догађаја из живота Цркве је непосредно повезано са литургијско-дидактичко-педагошким значајем *светих рукотворених икона*.

Пошто *свете иконе* на иконичан начин изражавају оно што је неизразиво, а истовремено преносе невидљиву Божију благодат, сасвим је правилно и православно

⁸ Ср. Mansi, XIII, 252С.

⁹ Ср. Патријарх Никифор, «Λόγος ὑπὲρ τῆς ἀμωμότητος», PG 100, 611D-612A.

¹⁰ Ср. Mansi 13, 256CD.

¹¹ J. Meyendorff, Philosophy, Theology, Palamism and „Secular Christianity“, St. Vladimir’s Seminary Quarterly, 4 (1966) 207.

¹² Ср. Григорије Богослов, Ἔπη ἠθικὰ 33, ВЕПЕС 61, 215. Исти, Беседа 43, ВЕПЕС 60, 138.

¹³ Mansi 13, 404.

мишљење по којем „сваки живопис има за циљ да изведе посматрача *изван* граница чулно опажајних боја и платна у неку реалност, и тада живописни производ дели са свима симболима уопште заједничку њихову онтолошку карактеристику – да буду оно што симболизују... Међутим, *икона* има за циљ да изведе сазнање у духовни свет, да покаже 'тајне и натприродне прозоре'“. ¹⁴ Значи, „пошто је дано лице носилац Божанске благодати, *икона* треба да нам покаже његову светост“. ¹⁵ Једном речју, православни иконописац не слика само спољашњи изглед лика који иконично изображава на *рукоствореној икони*, него се труди да изрази унутарње духовно стање *Светога*.

Већ смо на претходним страницама нашег рада рекли да је у Православној Цркви правило да се *свете иконе* живопишу према старим освећеним оригиналима (*узорима*), и да иконописац, као продуховљен човек, нема шта да измишља, него се ослања на стварне личности и догађаје и позива иконопоштоваоце да ступе у живи дијалог са светим ликовима иконично изображеним на *рукоствореним иконама*. ¹⁶ Значајно је истаћи истину да „верност Предању није верност старини, већ жива веза са пуноћом црквеног живота“, ¹⁷ са светоотачким опитом. ¹⁸ Значи, „као и истина Христове *иконе*, тако се и истина *иконе светитеља* састоји у саобразности са првообразом“, ¹⁹ и оригиналан (изворан) је само онај живописац (иконограф) који допире до Извора, до Бога. ²⁰

Једном речју, православни хришћански живопис одликује црквена саборност и на иконични начин представљајући живот који је донет Хришћанством, тако да „иконописци не посведочавају себе, него свеце, сведоке Господа, а преко њих – и самог Господа“. ²¹ Тако је на пример *Стоглави* сабор, одржан 1551. године у Москви, држећи се древног Предања Православне Цркве, донео следећу одлуку: „Архијереји ће водити рачуна и неуморно бдети, сваки у својој епархији, да добри сликари икона и њихови ученици понављају старе узор, да се уздржавају од сваке фантазије и да не измишљају

¹⁴ Павле Флоренски, Иконостас, прев. Д. К., Никшић 2007, 42.

¹⁵ Леонид Успенски, Теологија иконе, стр. 118.

¹⁶ Ср. Хр. Главараџ, «Н «εικόνα» ως σπρατική του μη συμβατικοῦ λόγου», *Φιλοσοφία* 1 (1971) 103.

¹⁷ Г. Флоровский, Богословские открывки, Путь 31 (1931) 23.

¹⁸ Ср. Леонид Успенски, Теологија иконе, стр. 371.

¹⁹ Леонид Успенски, Теологија иконе, стр. 356.

²⁰ Епископ Данило Крстић, У почетку беше Смисао, стр. 90.

²¹ Павле Флоренски, Иконостас, стр. 44.

Божији лик²². Из горе наведених речи се, између осталог, јасно види колики је, по православној иконологији, значај садржаја *светих икона*, као и опис садржаја Светих ликова, које иконописац иконично приказује. Такво уметничко дело Свети Оци називају *μνητική εἰκών*.²³

У вези са иконописцем, исти Сабор захтева следеће: „Он ће сликати са највећом пажњом икону Господа нашега Исуса Христа, Његове пречисте матере, светих пророка, апостола, светих мученика и мученица, пречасних светитељки, архијереја и светих Отаца што верније према освећеном узору, очију упртих на дела ранијих сликара, он ће се угледати на најбоље иконе²⁴. Управо ово сликање према освећеним оригиналима, копирање старих типова, представља за православну иконографију, како исправно закључује Г. Острогорски, нужност која произилази из њеног основног религиозног принципа и из њене суштине.²⁵ Међутим, верно сликање древних *узора* није пуко „копирање“, јер оно итекако дозвољава иконописцу да се истински слободно и стваралачки изрази. Зато ћемо нагласити да, иако је реч о пресликавању (умножавању) са древних *узора*, ипак ми нећемо наћи ни две истоветне *иконе* јер „сличност коју примећујемо приликом посматрања само наглашава потпуну оригиналност и индивидуалност сваке од њих“.²⁶

По православном учењу, „*икона* постаје *икона* тек пошто Црква призна подударност сликанога лика са исконским *прволиком* или, друкчије говорећи, кад је Црква дописала *име* уз лик. Право тог именовања, то јест утврђивања самоидентитета лица насликаног на *икони* припада *само Цркви*, и ако иконописац дозволи себи да стави на икону натпис, без којег, по црквеном учењу, слика *још није икона*, онда је то у суштини оно што је у грађанском животу потписивање службеног акта – без овлаштења – у име другог лица“.²⁷

Као прва *икона*, која је послужила иконописцима за сликање једнообразног лика Господа нашега Исуса Христа, јесте *Нерукотворена икона (образ)* – Христов *Свети*

²²Цитирано по: Георгије Острогорски, О веровањима и схватањима Византинаца, стр. 183. Опширније о „Стоглавом“ сабору види: Д. Стефанович, О Стоглаве, Петроград 1907.

²³ Ср. Василије Велики, О Духу Светоме, 18, ВЕПЕС 52, 269, 20; Григорије Нисијски, Περὶ κατασκευῆς ἁνθρώπου, PG 44, 137A. Види: Fr. W. Eltester, Eikon im Neuen Testament, Berlin 1958, 59 и 102.

²⁴ Георгије Острогорски, О веровањима и схватањима Византинаца, стр. 183.

²⁵ Георгије Острогорски, О веровањима и схватањима Византинаца, стр. 184.

²⁶ Милорад Ш. Јовић, Естетика иконе у интерпретацији П. А. Флоренског, стр. 87.

²⁷ Павле Флоренски, Иконостас, стр. 66.

Убрус (Ἄγιον Μανδύλιον). Савим је исправан закључак по којем “смисао израза – *‘Нерукотворени образ’* ваља разумети у светлу Јеванђеља по Марку 14, 58: тај образ је пре свега сам Исус Христос, Оваплоћени Логос, који се јавио у храму тела свога (Јн. 2, 21). Од времена Његовог јављања, Мојсијева забрана образа (ср. Изл. 30, 34) губи свој смисао: Христове *иконе* постају првобитно сведочанство оваплоћења Бога.²⁸ Ту се не ради о образу Бога који је сачињен по човековој замисли, већ о правом лику Сина Божијег који је постао Човек, за који црквено Предање тврди да је био у непосредном додиру са Његовим живим ликом. На дан *Нерукотвореног образа* Црква слави *икону* Бога који је постао Човек”.²⁹

У тексту службе *Нерукотвореном образу* (16. августа) пише: “Изображени пречисти лик твој послао си верноме Авгару, који је пожелео да види Тебе који си, по Божанству своје, невидљив и херувимима”.³⁰ Занимљиво је да Евагрије Понтијски *Нерукотворени образ* назива *богозданом иконом*³¹. Предање је сачувало од заборава чињеницу да су осим *Нерукотвореног образа* постојала и друга иконична изображења лика Исуса Христа начињена од Његових савременика. Јевсевије Кесаријски у својим списима тврди да их је он лично видео.³²

Према томе, иконографски тип Христа је у Православној Цркви остао неизмењен до данас. Поштоваоци *светих икона* верују да на њима виде лик Христа и Светитеља, иконично приказане верно. Начела, којих су дужни да се придржавају православни иконописци, дакле даровити људи који су живопис изучили код православних живописаца, а уз то живе црквеним и светотајинским животом,³³ јасно су изражена у одлукама Седмог Васељенског сабора по којима иконопис није откриће сликара него је врсна установа и Предање васељенске Цркве; сликарева је само вештина, а уређење

²⁸ Ср. V. Losky, *Der Sinn der Ikonen*, Bern und Olten 1952, 69.

²⁹ Леонид Успенски, *Теологија иконе*, стр. 26.

³⁰ Опширније о Христовом *Нерукотвореном образу* и историји о Едеском цару Авгару, види: Јевсевије Кесаријски, *Црквена историја*, 7, 18, 1-4; Cl. Copp, *Die heiligen Stätten der Evangelien*, Regensburg 1959, 291-294; Н. П. Кондаков, *Иконография Господа Бога и Спаса нашега Исуса Христа*, Петроград 1905; E. v. Dobschütz, *Christusbilder, Texte und Untersuchungen zur Geschichte der alterchristlichen Literatur*, Leipzig 1899; Ernst Lucius, *Die Anfänge des Heiligenkults in der christlichen Kirche*, Tübingen 1904.

³¹ Ср. Евагрије Понтијски, *Историја Цркве*, IV, 27, PG 86, 2745-2748.

³² Ср. Јевсевије Кесаријски, *Црквена историја*, 7, 18.

³³ Ср. C. S. Calian, *Icon and Pulpit: The Orthodox-Protestant Encounter*, Philadelphia 1968, 140; Boris Bobrisky, „The Icon: Sacrament of the Kingdom“, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 31:4 (1987) 293.

очигледно потиче од часних Отаца.³⁴ Због тога, гласи одлука *Стоглавог* сабора, “сви они који раде марљиво и с побожношћу, добијају милост и благослов неба. Али, сви они који се труде само из љубави према новцу, и који се не брину о побожности, нека добро размисле пре него што умру: нека се са страхом сете како је кажњен онај чијим су стопама ишли, Јуда, који испашта свој злочин у мукама паклене ватре, од чега ћемо, надамо се, сви бити искупљени заслугама Богородице, светог апостола Луке и свих светитеља. Амин”.³⁵

С обзором да је *живописање* богоугодно дело, и да је реч о богонадахнутој и *побожној уметности*,³⁶ у чему се види и њена суштинска разлика од сваког другог сликарства, дужност и одговорност православних иконописаца, као црквених и духовно препорођених људи, јесте да буду пуни смерности, благости, побожности и да воде рачуна о својој духовној и телесној чистоти. Они, дакле, како се каже у Посланици Диогнету за истинске хришћане, иако живе у телу, не живе од тела.³⁷ Пошто је уметност иконописа духовно служење, а живописац има духовно достојанство,³⁸ тада “живописац треба да буде смирен и кротак, побожан; не празноговорљив, ни смехотворац, ни свадљив, ни пијаница, ни убица, но изнад свега да чува чистоту душевну и телесну, са сваком предострожношћу”.³⁹ Као што смо видели, осим искрене вере, за поклоњење и поштовање *светима иконама*, потребно је да човека хришћанина – иконопоштоваоца краси духовна чистота и светост живота,⁴⁰ јер је иконограф харизматична особа која

³⁴ Mansi 13, 252BC.

³⁵ Дионисије из Фурне, *Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης*, *Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης*, изд. Пападопулос – Керамевс, Петроград 1909, 16.

³⁶ Ср. Mansi 13, 17D. Фотије патријарх Цариградски у том смислу пише: «ὀπόκρισις ἄρα τῆς ἄνωθεν ἐπιπνοίας ἢ ζωγράφου τέχνη οὕτως ἀκριβῶς εἰς φύσιν τὴν μίμησιν ἐστῆκε», (Γω. Βαλέττα, Φωτίου τοῦ σοφωτάτου καὶ ἀγιωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἐπιστολαί, ἐν Λονδίῳ 1864, 401).

³⁷ Ср. Посланица Диогнету, 5, (PG 2, 1167-1186), : «У својој отаџбини они живе, али као странци; учествују у свему, као грађани, и све трпе као туђинци. Свака је туђина за њих – отаџбина; и свака отаџбина – туђина. Они се жене као сви, рађају децу, али не бацају рођене. Они пребивају у телу, али не живе по телу. Налазе се на земљи, али грађанство имају на небу. Повинују се установљеним законима, а својим живљењем побеђују законе. Они све љубе и од свих су прогоњени. Њих не знају, али их осуђују; умртвљују их, али они оживљавају; сиромашни су, али многе обогаћују. Свега су лишени и у свему обилују. Бешчасте их, али се они у обечашћивању прослављају; клеветују их, али се они показују исправним; оговарају их, а они благосиљају; вређају их, а они одговарају поштовањем. Они чине добро, а кажњавају их као злочинце; и кажњени, они се радују као они којима је дарован живот» (Ad Diogn. 5).

³⁸ Фотије Кондоглу, Свештена и литургијска уметност, *Градац* 16 (1988) 80.

³⁹ Глава 43. „Стоглава“ Московског сабора из 1551. г., превео са руског Амфилохије Радовић, у: *Градац* 8 (2004) 36.

⁴⁰ Ср. Mansi 13, 361B. Опширније види код: F. Schmuck, „Iconography and Ecumenism“, *Eastern Churches Quarterly* 16(1964) 57-62; I. Resnick, „Idols and Images. Early Definitions and Controversies“, *Sobornost* 7:2 (1985) 35-51.

ствара (облик) *икону* уз садејство Духа Светога.⁴¹ Међутим, када је реч о богонадахнутости православних иконописаца, тада би требало рећи да су богонадахнути и обдарени благодатним даровима Духа Светога у истом смислу као што су то били богонадахнути свети Оци, црквени песници, химнографи, појци, а ти дарови им помажу да човека иконопоклоника доведу у заједницу са светим *ликовима* иконишно изобразеним на *рукотвореним иконама*.

О лику православног живописца, као радника богоугодног дела, кроз векове је у Православној Цркви вођена посебна брига.⁴²

По православном учењу постоји тесна веза између уметности, теологије и хришћанског живота. Чувена је мисао да би Господа требало тражити у простоти срца. Православни иконописац када слика *икону* (лик) Христову, он у Цркви (Заједници) прво доживљава љубав Тројичног Бога и тајну оваплоћења Сина Божијег, а тек затим, уз пост и молитву, то јест пошто се духовно припреми, почиње, у духу Предања Православне Цркве, да слика онако како је поучен од Цркве и оно што је доживео у сусрету са Оваплоћеним Богом Логосом – Исусом Христом. Дакле, живописац је слободан стваралац, али он не злоупотребљава своју слободу; штавише, иконописац није индивидуалиста, него је он продуховљена и оцрковљена личност, односно неодвојив је од Заједнице – Цркве. Свест о слободи, правима и обавезама иконописца је чврста основа за развој православне хришћанске културе. Сликарско дело живописца је израз вере и сведочења Православне Цркве, по којој, како каже свети Григорије Палама, просветљен, већ овде на земљи човек постаје чудесан. Он се такмичи са небеским силама у непрекидној песми; држи се на земљи, а као анђео, води Богу све створено.⁴³ Значи, као што је унутрашњи садржај *свете иконе* појмљив само богонадахнутим иконописцима, тако исто је он доступан само продуховљеним иконопоштоваоцима.

Када је реч о православним (црквеним) живописцима, тада је реч о људима који су јеванђелским духом „одозго“ напојени, духовно се усаврашавају и узрастају по Богу, тако да је њихово стваралаштво црквено. Једном речју, њихов се ум сјединио с Богом и у Њему пребива, они познају Христа, вођени су Божијом љубављу и њима припада цео свет.

⁴¹ G. Galvaris, *The Icon in the Life of the Church*, Leiden 1981, 4.

⁴² Више о томе види: D. T. Rice, *The Appreciation of Byzantine Art*, London 1972, 194-204.

⁴³ Григорије Палама, *Живот светог Петра Атонског*, PG 150, 1031AB.

Вредна пажње је чињница да је Седми Васељенски сабор забранио да се *живописањем* баве они које је Православна Црква изопштила из своје Заједнице.⁴⁴

Одлука *Стоглава* подсећа иконописце на њихов свети позив и дужност, следећим речима: “Проклет био ко немарно ради дело Господње” (Јерем. 48, 10).

⁴⁴ Ср. Mansi 16, 164.